

Г. П. Євсєєва

кандидат філологічних наук, доцент,
докторант Дніпропетровського регіонального
інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України

УДК 81:272:342.53:329 (477)

ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ У ДІЯЛЬНОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ПАРТІЙ ТА БЛОКІВ

У статті аналізується питання державної мовної політики у діяльності парламентських партій та блоків в Україні. Визначаються пріоритетні напрямки розвитку мовного питання у окремих політичних сил.

В статье анализируются вопросы государственной языковой политики в деятельности парламентских партий и блоков Украины. Определены приоритетные направления развития вопросов языка

The issue of state language policy in the activity of parliamentary parties and blocks in Ukraine is analysed in this article. It is determined the priority directions of development of language issue in some political forces.

Мовні проблеми не втрачають гостроти протягом усіх років існування Української держави ХХІ ст., хоч і актуалізуються у суспільстві спорадично — під час виборів або під час зростання напруги у суспільстві загалом. “Мовне питання” чи не найбільш заполітизоване, тобто це тема, яка використовується політичними силами різних спрямувань для досягнення власних цілей та реалізації власних інтересів. Водночас це сфера, у якій досі держава так і не сформулювала комплексної стратегії, а в суспільстві не досягнуто консенсусу між різними суспільними групами. Мабуть, саме тому на кожних виборах (як президентських, так і парламентських) мова активно використовується як дієвий інструмент заохочування та залучення на свій бік (до того чи іншого кандидата чи партії, чи блоку) свого електорату. Про це чимало написано в ЗМІ [2; 10; 12; 27; 31; 32], але й сьогодні дехто з представників різних партій та блоків активно залучає до своїх програм мовне питання, дехто сором’язливо замовчує його, а інші роблять вигляд, що мовне питання — це питання другорядної ваги. Утім, як стверджують науковці, навіть “брак мовної політики — це також мовна політика” [13]. Та на загальному тлі ігнорування мовних проблем і заперечення їх актуальності в період кожних (як парламентських так і президентських) перегонів партії та блоки окреслюють свою майбутню політику в мовній сфері.

Проблеми мовної політики в діяльності парламентських партій і блоків була предметом дослідження деяких науковців [5; 13; 30], у роботах яких це питання досліджувалося лише поверхнево. *Метою цієї статті є здійснення детального аналізу позицій парламентських партій та блоків щодо мовного питання.* Досліджуючи історію “мовного питання” від перших років незалежності України до сьогодні, можемо стверджувати, що спочатку на хвилі національного піднесення у боротьбі за самостійність Української держави позиції української мови були абсолютно домінуючими: українській спільноті вдалося домогтися надання українській мові статусу єдиної державної мови Законом “Про мови в Українській РСР” від 28.10.1989 р. № 8312-ХІ. Орієнтуючись на електорат Західної та Центральної України, опозиційні націонал-демократичні сили використали мовне питання, здобувши на виборах до Верховної Ради УРСР 1990 року майже 120 місць. Основні кандидати на виборах Президента України — Л. Кравчук та В. Чорновіл — притримувались однакових проукраїнських позицій щодо мовного питання. Проте влада так і не змогла виробити ефективну стратегію утвердження державницьких позицій української мови, бо мовне питання

почали експлуатувати різноманітні об'єднання та партії, для яких був звичним адміністративно-командний стиль керівництва духовною сферою, які орієнтувалися на характерний для радянської системи прагматичний підхід у таких справах, як розвиток національних мов. Оскільки у радянській державі російське літературне слово функціонуванням переважало в основних сферах суспільного життя національних республік, особливо в Україні, де за Конституцією УРСР українська мова не була державною, вони вимагали надати російській мові статусу державної. Це породило перманентний мовний конфлікт, який всіляко підігрівався проросійськими та лівими партіями, що дозволяло їм використовувати тактику протиставлення “чужий-свій” для захоплення електорату. Таку тактику, наприклад, використав штаб опозиційного кандидата Л. Кучми у 1994 році. “Чужий”, корумпований, партійний бюрократ, “цирий українець”, україномовний Леонід Кравчук — хоче відібрати у наших дітей єдине, що залишилось — російську мову. “Свій” — борець з корупцією, який наведе порядок у країні, захистить “Отечество и русский язык” — Леонід Кучма. Саме за таким принципом відбувся поділ електорату. Л. Кучма виграв вибори, але це ніяк не вплинуло на мовну ситуацію, адже посівши крісло глави держави, він забув про свої обіцянки, бо внаслідок рішучого відпору з боку українських сил змушений був відмовитися від своєї обіцянки надати російській мові статус офіційної. Саме в перший період його правління була прийнята Конституція України, що здавалося б остаточно поставила крапку на мовному питанні ст. 10: “Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом” [9]. Однак на виборах 1999 року Л. Кучма знову згадав про російськомовних виборців. Що характерно, ці вибори були повною протилежністю виборів 1990 року, тому що основні кандидати притримувались проросійських позицій у питанні державної мови. Так, два кандидати, які вийшли на фініш Президентських перегонів — Л. Кучма та П. Симоненко, — обіцяли русофілам зміни статусу російської мови. Однак, перемігши на цих виборах, Л. Кучма знову не зробив жодних дієвих кроків у сфері мовної політики, хоча переміг завдяки електорату східних областей, де знаходяться великі промислові центри зі значною більшістю, ніж в інших регіонах, концентрацією російськомовного населення (за даними перепису 2001 р. в Донецькій області 38,2 %, а Луганській 39 % проживає росіяни).

Лозунги про надання російській мові статусу державної використовувалися й на парламентських виборах 1998 та 2002 років. Проте, як показала практика, вони мали успіх лише в тому випадку, коли партії, що їх використовували, мали чіткі соціально-економічні програми. Наприклад, Соціально-ліберальне об'єднання (СЛЮн) на виборах 1998 і “Російський блок — За російську мову та єдність” на виборах 2002 року, що експлуатували мовно-культурні гасла в чистому вигляді, набрали мізерну кількість голосів виборців. Незважаючи на таке широке використання мовного питання, воно не доходило до відкритого протистояння мовних спільнот. Причинами цього була низька політична активність громадян, наявність сильної президентської влади при Л. Кучмі, оптимальний стан речей для всіх: перемога проросійських сил, що задовольняло одну мовну спільноту, і збереження існуючого стану речей (навіть фіктивне піднесення державної мови, наприклад, постанова Кабміну № 1546 від 2 жовтня 2003 року “Про затвердження Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 роки”).

Варто зазначити, що у формуванні парламентської коаліції Верховної Ради шостого скликання мовне питання також зіграло не останню роль. І ПР, і КПУ, і СПУ послідовно виступали за надання російській мові рівних з українською мовою прав. Партія регіонів як у своїй поточній політичній діяльності, так і у законотворчій роботі постійно наголошувала на необхідності введення російської мови в Україні як другої державної. У Програмі партії зазначалося: “Ми — за поглиблення конституційної реформи, яка крім іншого повинна забезпечити: надання російській мові статусу другої державної; ... ми домагатимемося для російської мови статусу другої державної при законодавчому закріпленні права регіонів вводити на їхній території додаткову офіційну мову, що матиме рівні з державною мовою права. Ми — послідовні прихильники гасла: “Дві мови — один народ!” [21]”. Хоча логічно виникає питання — чому дві мови? Адже за Законом “Про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин” [19] в Україні визнається 13 мов національних меншин, і тому найімовірніше необхідно зберігати рівнонаближеність до всіх мов і народів, принаймні тих, які визначені законом. Лише під час першої сесії Верховної Ради VI скликання Партією регіонів

було ініційовано 15 законопроектів в галузі застосування мов, які стосувалися внесення змін до існуючих законів у сфері застосування мов в Господарському процесуальному кодексі України, на телебаченні та радіомовленні мали відношення до мови поширення інформації, мови розповсюдження фільмів, а також мовних питань, що виникають під час оформлення заявок на видачу патенту та ін. Головним ініціатором цих законопроектів був В. Колесніченко. Основним завданням всіх цих законопроектів було правове регулювання відносин щодо використання української та російської мов, а саме — надання російській мові особливого статусу. Ним же розроблений і законопроект, щодо внесення змін до Закону України “Про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин”, яким пропонується передбачити два режими дії Хартії, в залежності від рівня традиційного використання мов меншин в межах тієї чи іншої адміністративно-територіальної одиниці: загальний режим та розширений режим. Законопроектом, який був внесений на розгляд профільного комітету Верховної Ради, пропонувалося надати органам місцевого самоврядування повноваження щодо визнання регіональних мов та мов меншин такими, що є поширеними на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Також проектом закону пропонувалося надати право ініціювати питання щодо визнання мови поширеною у випадку, якщо таку мову використовує 17 відсотків населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці або ж якщо з такою ініціативою виступають 17 відсотків депутатів відповідної ради, та надати територіальним громадам право ініціювати питання про визнання регіональних мов та мов меншин поширеними на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради, а також через районні та обласні ради.

Також депутатами-регіоналами вносились законопроекти, які стосувалися внесення змін до Закону України “Про мови в Українській РСР” [24], в яких головним лейтмотивом прописана система правового захисту російської мови.

Всі законопроекти, які стосувалися мови, Головним науково-експертним управлінням ВРУ запропоновано відхилити, бо найбільшими концептуальними недоліками цих законопроектів було те, що вони як в цілому, так і в певних його частинах, спрямовані на звуження сфери вживання української мови, що не узгоджується з ч. 2 ст. 10 Конституції України, в якій йдеться про забезпечення державою всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, та положенням Європейської хартії.

На третій сесії шостого скликання конституційною більшістю у першому читанні був ухвалений проект Закону України про державну службу (реєстраційний № 1400, внесений народним депутатом В. Ф. Януковичем). У ст. 21 “Загальні вимоги до осіб, що вступають на державну службу і претендують на зайняття посад державної служби” цього документа міститься перелік вимог, яким повинні відповідати претенденти на державну службу. Окрім вищої освіти і знання законодавства, вимагалось володіння державною і російською мовами [8]. Пізніше за поданням депутатів В. Кириленка та Р. Зварича був внесений проект Постанови Верховної Ради “Про скасування результатів голосування щодо прийняття 19 вересня 2008 року Постанови Верховної Ради України “Про прийняття за основу проекту Закону України про державну службу”. Це зумовлено тим, що подібні рішення концептуально суперечать Конституції України.

Водночас Партія регіонів, спекулюючи на питанні двомовності в Україні і обіцяючи, як правило напередодні виборів, зробити російську мову другою державною, часто-густо сама порушувала законодавче поле і Конституцію України.

Наприклад, Донецька міськрада, більшість в якій складають представники Партії регіонів, заборонила відкривати україномовні школи та дитячі садки. В тексті рішення міськради “Про хід виконання Комплексної програми розвитку освіти Донецька на 2006-2010 рр.” записано: “Для задоволення потреб населення Донецька в отриманні освіти рідною мовою не допускати планового збільшення числа учнів, що навчаються українською мовою, розширення мережі україномовних шкіл і класів” [20]. За прийняття даного рішення проголосували 55 із 58 депутатів, що були присутні на 19-й сесії міськради п'ятого скликання. Крім того, рішенням передбачалося недопущення планового збільшення дитячих, дошкільних закладів і груп з українською мовою навчання.

У східних областях, де, як відомо, проживає основна кількість електорату Партії регіонів, і відповідно керівні посади органів виконавчої влади обіймають “регіонали”, непоодинокими стали випадки надання російській мові статусу регіональної. 4 липня 2007 року сесія Харківської міськради прийняла новий статут територіальної громади міста. У ньому, зокрема, закріплено, що російська мова на території міста Харкова є регіональною. Апеляційний суд м. Харкова залишив у силі попереднє рішення суду,

що визнав правомірним рішення депутатів “Про реалізацію конституційних гарантій на вільне використання російської мови в Харківській області і сприяння виконанню зобов’язань України щодо реалізації норм Європейської хартії регіональних мов або мов меншин” [29]. Донецький апеляційний суд визнав незаконним рішення Луганської обласної ради, прийняте в 2006 році, щодо регіонального статусу російської мови. Депутати Запорізької міськради прийняли програму розвитку і функціонування російської мови і культури в Запоріжжі на 2008-2012 роки [7] — ці програми не викликали подиву у жодних представників найвищої влади, хоча у секретаріаті Президента були певні спроби осуду такої мовної політики. На думку В. Юценка, рішення міськради Харкова скоріше можна вважати не вирішенням проблемного питання, а “політиканством”, “Це надумана політизація, і вона не відповідає українським інтересам”, — сказав В. Юценко. Він також зазначив, що депутати міськради мали поставитися до мовного питання “набагато обережніше”, ніж вони це зробили [31].

Комуністи у своїй партійній Програмі також підтримують пропозицію про надання російській мові поряд з українською статусу державної. Таку позицію відстоювали вони у передвиборчій парламентській Програмі, де зазначено: “Будуть забезпечені соціально-економічні і мовно-культурні потреби людей усіх національностей, що проживають в Україні. Нова редакція Конституції, запропонована комуністами, надасть російській мові статус другої державної при реальному забезпеченні державного статусу української мови. Неухильно буде виконуватися Європейська Хартія регіональних мов і мов меншин [17]”. Негайне проведення Всеукраїнського референдуму щодо доцільності надання російській мові статусу другої державної — одне з першочергових завдань КПУ. Впродовж роботи Верховної Ради шостого скликання комуністами було подано на розгляд лише один законопроект “Про мови України” (реєстраційний номер 1015-1 від 29.11.2007 р.), автором якого був Л. Грач [26]. Відповідний законопроект за висновком Головного науково-експертного управління ВРУ був відхилений як такий, що не дає чіткої відповіді на питання: російська мова є однією із регіональних мов чи однією із мов національних меншин. На відміну від Конституції України, яка вживає термін “російська мова” в єдиному контексті з мовами національних меншин України, законопроект в одних випадках наділяє її особливим статусом, а в інших — розглядає її як одну із регіональних мов. Недосконалим є механізм визнання мов регіональними. Законопроект нерідко ставить російську мову в привілейоване становище порівняно з мовами інших регіональних меншин. Однак найбільшим концептуальним недоліком законопроекту є те, що він (як в цілому, так і в певних його частинах) спрямований на звуження сфери вживання української мови, що не узгоджується з ч. 2 ст. 10 Конституції України, в якій йдеться про забезпечення державою всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України та положенням “Європейської хартії”, відповідно до якого “охорона і розвиток регіональних мов або мов меншин не повинні зашкоджувати офіційним мовам” [4]. Такої ж позиції дотримувався й перший секретар ЦК КПУ П. Симоненко балотуючись на президентське крісло. До речі, всупереч Закону “Про вибори Президента України” [6] на офіційному сайті П. Симоненка передвиборча Програма кандидата в Президенти викладена не державною, а російською мовою.

У передвиборчій програмі Блоку Литвина питання врегулювання мовної ситуації в Україні декларувалося як здійснення реальних заходів для утвердження української нації як співтовариства вільних громадян незалежно від їхнього походження, мови, віросповідань та політичних переконань. І далі зазначено: “Врегулювання мовної ситуації в Україні: наповнення реальним змістом статусу української мови як державної; визначення засад функціонування російської мови як мови міжнаціонального спілкування в усіх сферах суспільного життя; забезпечення повноцінного застосування мов представників різних національностей у місцях їх компактного проживання” [16; 11]. А сам лідер Блоку Голова Верховної Ради України Володимир Литвин, перебуваючи з робочою поїздкою на Житомирщині, заявив журналістам, що “теми релігії, мовні питання, міжнаціональні стосунки — це надто чутливі сфери, у яких мало що розуміють політики”, і тому необхідно заборонити їм торкатися цих питань [1].

У парламентській передвиборчій Програмі блоку НУ-НС зазначалося: “Захистимо нашу ідентичність — українську мову та культуру, сформуємо єдиний інформаційний простір країни, забезпечимо розвиток мов і культур усіх меншин, що проживають в Україні. Ніхто не зазнаватиме мовних утисків” [15]. У програмах партій, які входили до блоку НУ-НС приділялася значна увага мовному питанню. У програмі Української народної партії мовному питанню присвячений цілий розділ: “Українська мова — вагомий чинник консолідації суспільства. Загроза державній мові має розглядатися як загроза національній безпеці Української держави” [23]. У програмі наголошувалося

на тому, що кожний державний службовець зобов'язаний досконало знати українську мову й користуватися нею. “Українська мова має стати мовою міжнародного спілкування в Україні. ЗМІ в Україні повинні стати переважно україномовними — відповідно до національного складу населення в нашій державі. Мовна політика держави повинна бути спрямована на те, щоб книговидавництво та інша друкована продукція українською мовою стали конкурентоспроможними. Українська мова — вагомий чинник консолідації українського суспільства. Попанування її усіма народностями, що живуть в Україні, — неодмінна засада мовної політики нашої держави, а це, з іншого боку, сприятиме розвитку мов і культур корінних народів та національних меншин в Україні” [23].

Так, Народний Рух України вважав одним із своїх головних обов'язків домагатися реалізації в повному обсязі конституційного положення щодо державного статусу української мови та обов'язку держави забезпечити всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. Рух розглядав проблему захисту й розвитку української мови як один з головних чинників гармонійного розвитку суспільства на засадах національної державності. Тому Рух проголошував гасло: “Утверджуймо українську мову — мову врятує майбутнє України” [14]. Народний Рух України також виступав за здійснення права національних меншин на вивчення рідної мови, створення культурно-освітніх товариств та земляцтв, театрів та концертних колективів, організацію преси рідною мовою, плекання національно-культурних традицій. Ці ж гасла висунули й кандидати від цих партій і блоків у Президенти України на виборах 2010 р.

У програмах партій, які входять до БЮТ, задекларовано: “Домагатися відродження і розвитку національної культури і мови, культури і мови національних меншин, які повинні стати головним чинником консолідації громадян України” [22]. За час роботи Верховної Ради депутатами від БЮТ було подано 10 законопроектів, які стосувалися питань використання мов, в тому числі і внесення змін до Законів України “Про дошкільну освіту”, “Про вибори народних депутатів України”, “Про освіту”, “Про державну службу”, “Про друковані засоби масової інформації (преси) в Україні”, “Про вищу освіту”, “Про загальну середню освіту”, “Про інформацію”, “Про захист прав споживачів”.

Депутатами-БЮТівцями П. Мовчаном та В. Яворівським було запропоновано Проект Закону “Про державну мову України”, (реєстраційний № 1435 від 21.01.2008 р.), який мав на меті визначити обов'язки органів влади, обов'язки посадових осіб на території України щодо української мови як державної мови в Україні, а також відповідні права громадян у галузі використання української мови як державної мови України. Головне експертне управління запропонувало відхилити цей законопроект, аргументуючи свою позицію: “Погоджуючись у цілому з авторами проекту закону щодо необхідності підвищення статусу, підтримки та розвитку української мови як державної, управління не вбачає необхідності у прийнятті окремого Закону України “Про державну мову України” [3].

На першій сесії Верховної Ради шостого скликання ці ж депутати, В. Яворівський та П. Мовчан, аргументуючи юридичною необхідністю та гостротою конфліктних ситуацій навколо мовного питання, подали до Комітету Верховної Ради новий проект Закону на заміну раніше поданого законопроекту № 1015-2 “Про мови”. “Внесення законопроекту викликано необхідністю удосконалення мовного законодавства України у зв'язку з сучасним станом української мови. Запропонований проект Закону України “Про мови” є новою редакцією Закону Української РСР “Про мови в Українській РСР” (1989 р.), що є застарілим і не відповідає реаліям сучасного життя”, — дають пояснення автори законопроекту у поданні [18]. Узагальнюючий висновок: за результатами розгляду в першому читанні законопроект запропоновано Головним науково-експертним управлінням Верховної Ради (Висновок від 24.07.2009 р.) направити на доопрацювання.

Депутат від БЮТ Ю. Гнаткевич вніс на розгляд Верховної Ради шостого скликання законопроект “Про державну мову та мови національних меншин в Україні” (реєстраційний № 4222 від 17.03.2009 р.), мотивуючи необхідність такого закону тим, що “тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення та консолідації громадян України в єдине життєздатне суспільство, Україна визнає життєдайність та суспільну цінність усіх національних мов і беззастережно гарантує своїм громадянам національно-культурні та мовні права” [25]. У цьому законопроекті, на відміну від всіх попередніх, поряд з декларацією гарантій використання державної мови подані гарантії держави щодо створення необхідних умов для розвитку і використання мов національних меншин в Україні, а також визначений обов'язок всіх громадян України — знати

державну мову, володіти нею.

Варто нагадати, що у жовтні 2007 р. представники Блоку Юлії Тимошенко та Блоку “Наша Україна Народна Самооборона” підписали “Угоду про створення Коаліції демократичних сил у Верховній Раді України VI скликання” [28], у якій, зокрема, взяли на себе зобов’язання забезпечити підвищення ролі української мови як державної та цілісність мовно-культурного простору України, але, на жаль, ці обіцянки не були реалізовані.

Проведений огляд позицій у “мовній сфері” парламентських партій та блоків в Україні дозволяє зробити узагальнювальні **висновки**:

1. Передвиборчі програми парламентських партій та блоків в Україні засвідчують відсутність їхньої одностайності в питаннях державної мовної політики. НРУ і УНП, вважаючи державну мовну політику пріоритетною, послідовно відстоював принцип єдиної української державної мови. Натомість КПУ та Партія регіонів заявляли про надання статусу другій державній російській мові, щоправда, друга з названих партій ніколи не йшла далі декларацій. Блок Литвина викладав свою позицію завуальовано, визначаючи функції російської мови як мови міжнаціонального спілкування. СПУ, розкриваючи мовні та культурні права громадян, опосередковано стверджувала державний статус російської мови. Конкретні механізми впливу на мовну політику в країні для зміцнення позицій української мови як державної не запропоновано жодною партією чи блоком.

2. Передвиборчі програми партій (блоків) здебільшого акцентують увагу на питаннях мовної політики, переважно стосовно надання/не надання статусу другій державній російській мові. Причому, як правило, політичні сили, що розігрують “мовну карту” в Україні, усвідомлюють неможливість внести зміни до Конституції України, а відтак, по суті спекулюють на даному питанні, вводячи оману виборців. Якість законопроектів, що подаються до розгляду народними депутатами — представниками різних політичних сил, досить низька та часто не враховує положення чинної Конституції України.

3. Водночас, на нашу думку, заслуговує на увагу позиція БЮТу щодо необхідності запровадження Закону України “Про державну мову та мови національних меншин в Україні”, який би уточнював статус української мови як державної, визначав би сфери її застосування, конкретизував права осіб, що належать до національних меншин, на використання й розвиток власних мов, закріплював за органами державної влади право на пред’явлення кваліфікаційних вимог до посадових осіб щодо рівня володіння як державною мовою, так і при потребі мовами національних меншин, встановлював державні гарантії підтримки і захисту української мови та мов національних меншин в Україні.

4. Факти свідчать про те, що питання про мову буде і надалі загострюватися, особливо якщо не заборонити на законодавчому рівні депутатам різного рівня використовувати й далі мовні проблеми у ході будь-яких (а не лише президентських) передвиборчих перегонів. А тому науковцям в галузі державного управління необхідно розробити методологію державної мовної політики та впровадити постійний моніторинг відповідальної діяльності партій (блоків) у мовному питанні, їхніх програмних документів, заяв та обіцянок, що проголошуються ними в ході виборчих кампаній.

Список використаних джерел

1. Блок В. Литвина. Виступ лідера Блоку В. Литвина [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/press/skl4/news.htm>
2. Воронин В. Отстоим право на родной язык [Текст] / В. Воронин // 2000. — 2009. — 25 декабря. — С. 7.
3. Висновок на проект закону України “Про державну мову України”, реєстраційний № 1435 [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31410.
4. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 15.05.2003 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_014.
5. *Заблоцький, В.* Мовна політика в Україні: стан та напрями оптимізації [Текст] : Автореф. дис. на здобут. наук. ступ. канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / В. Заблоцький ; Харків. нац. ун-тет ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2007. — 16 с.
6. Закон про вибори Президента та народних депутатів в Україні [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=998-16>.
7. Про програму розвитку і функціонування російської мови і культури в Запоріжжі на 2008–2012 роки : рішення Запорізької міської ради [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.meria.zp.ua/index.php?id=42>.
8. Про державну службу : проект Закону України (реєстраційний № 1400) [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31423.
9. Конституція України. — К., 1996. — 36 с.

10. Косів, М. “Двомовна” партія — загроза існуванню нашої держави [Текст] / М. Косів // Літературна Україна. — 2009. — № 43. — 24 груд. — С. 1–3.
11. Литвин, В. Програма Блоку В. Литвина / В. Литвин [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://file.liga.net/party/7.html>.
12. Лозунько, С. Янукович отказывается от русского языка как второго государственного / С. Лозунько // 2000. — 2009. — 18 декабря. — С. 2.
13. Масенко, Л. Мова і політика / Л. Масенко. — К. : Соняшник, 1999. — 98 с.
14. Програма Народного Руху України [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.nru.org.ua/about/program/>.
15. Парламентська передвиборча Програма блоку НУ-НС [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.nrcu.gov.ua/index.php?id=4&listid=49628>.
16. Програма Блоку В. Литвина [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-206674.html>.
17. Передвиборча Програма КПУ [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.sumynews.tv/txt/index.php>.
18. Подання Законопроекту “Про мови”, реєстраційний № 1015–2 [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31504.
19. Про ратифікацію Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин : Закон України від 15.05.2003 р. № 802–4 [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_014.
20. Про хід виконання Комплексної програми розвитку освіти Донецька на 2006–2010 рр. : рішення Донецької міської Ради народних депутатів [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.ut.net.ua/news/155/0/281/>.
21. Програма Партії регіонів [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.partyofregions.org.ua/>.
22. Програма партії БЮТ [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://file.liga.net/party/4/f_prop_platform.html.
23. Програма Української народної партії [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.unpr.ua/ua/pages/12.htm>.
24. Проект Закону “Про державну мову України”, законопроект № 1015–1 від 29.11.2007 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30795.
25. Проект Закону “Про державну мову та мови національних меншин в Україні” № 4222 від 17.03.2009 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=34774.
26. Проект Закону “Про мови України” № 1015–1 від 29.11.2007 р. [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30795.
27. Стариков, И. Круг глупостей [Текст] / И. Стариков // 2000. — 2009. — 18 декабря. — С. 2.
28. Угода про створення Коаліції демократичних сил у Верховній Раді України VI скликання [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/ukraine/304766>.
29. Харківський апеляційний суд. Рішення щодо прийняття нового статуту територіальної громади міста [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://www.vasu.gov.ua/ua/news_legislation.html?_m=publications&_t=cat&id=80.
30. Шевчук, Ж. Мовна політика в Україні (кінець 50-х–початок 90-х рр. XX ст.) [Текст] : Автореф. дис. на здобут. наук. ступ. канд. істор. наук : спец. 07.00.01 / Ж. Шевчук ; Харків. нац. ун-тет ім. В. Н. Каразіна. — Х., 2001. — 20 с.
31. Шевчук, Ю. Мовне питання — не козир на виборах : [Ранкове і денне засідання 12 квіт. : Парлам. хроніка] [Текст] / Ю. Шевчук // Голос України. — 2005. — № 67. — 13 квітня. — С. 2.
32. Шумлянський, С. “Мовне питання” після парламентських виборів: від політичної кон’юнктури до державної політики [Текст] / С. Шумлянський // Політичний менеджмент. — 2006. — № 3. — С. 97–105.
33. Ющенко, В. Інтерв’ю українським журналістам під час перебування в м. Харкові [Текст] / В. Ющенко [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/> [12.12.2009].

*Рекомендовано до друку кафедрою права та європейської інтеграції
Дніпропетровського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України
(протокол № 6 від 14 грудня 2009 року)*

Надійшла до редакції 02.02.2010

